

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

۷۸ - ۷۹

فصلنامه تخصصی اطلاع‌رسانی در حوزه نقد و تصحیح متون، نسخه‌شناسی و ایران‌شناسی دوره سوم، سال دوم، شماره یکم و دوم بهار - تابستان ۱۳۹۶ [انتشار: زمستان ۱۳۹۷]

صاحب امتیاز:

مرکز پژوهشی میراث مکتوب

مدیر مسئول و سردبیر: اکبر ایرانی

معاون سردبیر: مسعود راستی‌پور

مدیر داخلی: یونس تسلیمی پاک

طراح جلد: محمود خانی

چاپ

نقره‌آبی

نشانی مجله:

تهران، خیابان انقلاب اسلامی، بین خیابان دانشگاه و ابوریحان، ساختمان فروردین، شماره ۱۱۸۲، طبقه دوم.

شناسه پستی: ۱۳۱۵۶۹۳۵۱۹

تلفن: ۶۶۴۹۰۶۱۲

دورنگار: ۶۶۴۰۶۲۵۸

www.mirasmaktoob.ir
gozarah@mirasmaktoob.ir

بها: ۱۵۰،۰۰۰ ریال

روی جلد: انجامه دستنویسی از ترجیع‌بند جامی (نسخه W651 موزه هنری والترز، نستعلیق ممتاز محمدزمان تبریزی، مورخ ۹۹۸ هجری)

تصویر خط بسمله

از نسخه کتابخانه John Rylands

فهرست

سرخن

آسیب‌شناسی مقاله‌نویسی، چاپ، تجدید چاپ، نشر و توزیع کتاب (۲۵)..... ۳-۴

جستار

- حکم آستانه شیخ ابواسحاق کازرونی (۸۲۶ق) / عمادالدین شیخ‌الحکامی ۵-۹
 کریم خراسان کیست؟ / سید علی میرافضلی ۱۰-۱۱
 زندگی‌نامه منظوم عبدالقادر مراغی به قلم خودش؛ معرفی یک سند، همراه با یادداشتی مقدماتی / علی فردوسی ۱۲-۱۷
 گزارش برگدال از کشف و استرداد نسخه‌های خطی مسروقه کتابخانه سلطنتی / محمدصادق میرزابوالقاسمی ۱۸-۲۲
 کهن‌ترین نمونه‌های شناخته‌شده کاغذ ابری / علی صفری آققلعه ۲۳-۳۶
 حذف حرف عطف و یکی از ساخت‌های نامأنوس دستوری در شعر کهن / مسعود راستی‌پور ۳۷-۴۱
 شاهنامه فردوسی در بافت عصر غزنوی / آ.سی. اس. بیگاک؛ ترجمه: حمیدرضا حکیمی ۴۲-۵۶
 فارسی یهودی کهن در میانه فارسی میانه و فارسی دری کهن؛ بازآزمایی یک فرضیه مشهور / لودویگ پاول؛ ترجمه: ستایش دشتی ۵۷-۶۳
 کاتب نسبت خرقه شاه‌نعمت‌الله ولی در المشیخه‌خاندان حثوثی یزدی / محمدرضا ابونی مهریزی ۶۴-۶۸
 برگگی از تاریخ (۲)؛ معرفی نامه‌ای از حسنعلی خان گروسی (امیرنظام) / محمدجواد جدی ۶۹-۷۱
 پرده ماده یا پرده یاده؟ / یاسر دالوند ۷۲-۷۳
 ثبت کتیبه‌های حکومتی فرهادمیرزا معتمدالدوله در ولایت کردستان / جواد ددهجانی ۷۴-۷۹
 تبتی و میتی / ایمان منسوب بصری، حسن زیاری ۸۰
 چهارپاره / علی صفری آققلعه ۸۱-۹۴
 طاق‌گزا؛ جای‌نامی در خسرو و شیرین نظامی / علی کریم‌زاده ۹۵-۹۶

نقد و بررسی

- بررسی انتقادی تصحیح کفایة الطب حبیبش تغلیسی / عرفان‌جوینده بهروز ۹۷-۱۱۷
 چند انتقاد واجب از فصل دوم کتاب رده‌شناسی زبان‌های ایرانی / سیداحمدرضا قائم‌مقامی ۱۱۸-۱۲۲
 بازچاپ پرتوستان یا مصداقی برای خورشید به گل اندودن / محمدابراهیم ایرج‌پور ۱۲۳-۱۳۳
 نگاهی دوباره به تصحیح خلاصه‌الاشعار و زیده‌الافکار (بخش شیراز و نواحی آن) / مرتضی موسوی ۱۳۴-۱۴۱
 ملاحظاتی در فهرس جدید کتابخانه ملی ایران / مصطفی درابنی ۱۴۲-۱۵۳
 توضیحاتی درباره دیوان منوچهری به تصحیح سعید شیری و بازنگری در تصحیح برخی ابیات منوچهری / راهبه آبدان ۱۵۴-۱۶۶
 چاپی نه در خور متن از متنی نه در خور چاپ! / علی شاپوران ۱۶۷-۱۷۴
 از کشفیات در اشعار کسایی تا سرقات از یافته‌های ریاحی! / محسن شریفی ضحی ۱۷۵-۱۸۰
 تکمله‌ای بر مقاله «کهن‌ترین مکتوب تاریخ‌دار فارسی» / سلمان ساکت ۱۸۱-۱۸۲
 تصحیح و بازخوانی عباراتی از جواهرنامه نظامی / اکبر حیدریان ۱۸۳-۱۸۶
 فهرست نسخ خطی فارسی کتابخانه و مرکز اطلاعات آکادمی علوم مجارستان / مزده محمدی ۱۸۷-۱۹۰

پژوهش‌هایی در باب تحقیق

ریشه‌شناس چه می‌کند؟ (۳) / سیداحمدرضا قائم‌مقامی ۱۹۱-۱۹۸

ایران در متون و منابع عثمانی (۱۷)

زندگی و آثار خورشیدپاشا / نصرالله صالحی ۱۹۹-۲۰۱

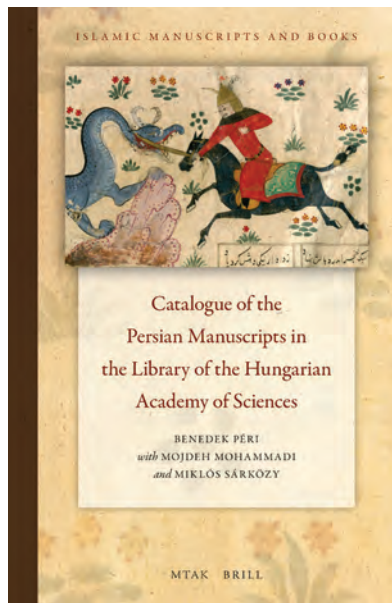
درباره نوشته‌های شمشین

درباره «ولادت خواجه به روایت خواجه» / لیلی وهرام ۲۰۲-۲۰۷

فهرست نسخ خطی فارسی کتابخانه و مرکز اطلاعات آکادمی علوم مجارستان

مژده محمدی

کتابدار ارشد کتابخانه تخصصی وزارت امور خارجه
mojdeh.mohammadi21@gmail.com

الف. پیشینه فهرست نویسی مجموعه

با رشد روزافزون منابع چاپی و خطی در بخش شرقی، تلاش‌های گوناگونی توسط افراد مختلفی همچون آرمینیوس وامبری، الکساندر کگل، یوزف شومودی و ایوا یرمیاش در جهت فهرست‌نویسی مجموعه انجام پذیرفت، اما هیچ کدام منتشر نشدند. به همین علت، با توجه به افزایش تعداد نسخه‌های خطی فارسی، کتابخانه شرقی در سال ۲۰۱۵ طرح جدیدی را به منظور فراهم کردن فهرست آنلاین، با همکاری کتابخانه تخصصی وزارت امور خارجه تعریف کرد. این طرح که برنده جایزه حمایت مالی انجمن نسخه‌های خطی اسلامی شد، در سال ۲۰۱۷ به اتمام رسید. نتیجه آن ایجاد یک پایگاه داده آنلاین قابل جست‌وجو بود که در آن اطلاعات کتاب‌شناختی و توصیفی دقیقی برای تمامی نسخه‌های خطی فارسی موجود در مجموعه شرقی ارائه شده است. این فهرست آنلاین، که از طریق صفحه خانگی کتابخانه نیز قابل دسترسی است، شالوده فهرستی است که بعداً منتشر شد.

ب. آمار، محتوا و ساختار فهرست

مجموعه شرقی آکادمی علوم مجارستان، همانگونه که اشاره رفت، شامل ۱۷۰ نسخه خطی فارسی فهرست‌نویسی شده است که در ۱۵۵ جلد صحافی شده‌اند. غالب کتاب‌های این

Catalogue of the Persian Manuscripts in the Library of the Hungarian Academy of Sciences. Benedek PÉRI, with Mojdeh MOHAMMADI and Miklós SÁRKÖZY. Budapest: MTAK, Library of the Hungarian Academy of Sciences; Leiden: Brill, 2018.

آکادمی علوم مجارستان با بیش از ۲۰۰ سال قدمت یکی از مراکز معتبر علمی و پژوهشی در اتحادیه اروپاست که هم‌روزه تعداد زیادی از پژوهشگران و متخصصان، از سراسر جهان، از آن بازدید می‌کنند. در میان بخش‌های علمی و تخصصی این مرکز، بخش شرق‌شناسی آکادمی علوم یکی از مراکز مهم تحقیقاتی در این حوزه است که علاوه بر منابع گوناگون به زبان‌های مختلف، در بردارنده ۱۷۰ نسخه خطی فارسی است که بخش بزرگی از آنها توسط دانشمندان و شرق‌شناسان معروفی همچون آرمینیوس وامبری و الکساندر کگل گردآوری و اهدا شده است.

فهرست نسخه‌های خطی فارسی کتابخانه آکادمی علوم مجارستان به‌تازگی، پس از سه سال فعالیت در قالب پروژه مشترک میان کتابخانه آکادمی علوم مجارستان و کتابخانه تخصصی وزارت امور خارجه جمهوری اسلامی ایران، توسط انتشارات بریل در سال ۲۰۱۸ به چاپ رسیده است. در این مقاله به معرفی این فهرست می‌پردازیم.

مجموعه در چهار مرکز فرهنگی مهم دنیای فارسی زبان- ایران، هند، امپراتوری عثمانی و آسیای مرکزی- تولید شده‌اند. در میان این آثار، دو اثر وجود دارد که به زبان فارسی نیستند: مخزن الاسرار از حیدر تیلبه (اواخر قرن ۸ تا اوایل قرن ۹ ق/ اواخر قرن ۱۴ تا اوایل قرن ۱۵ م) به ترکی مرسوم در آسیای مرکزی (جغتایی) و ترجمه العشق از سلیمان نشاط افندی (۱۱۴۸-۱۲۲۲ ق/ ۱۸۰۷-۱۷۳۵ م) به ترکی عثمانی.

تا آنجا که به محتوا مربوط می‌شود، کتاب‌ها به موضوع‌های اصلی زیر تقسیم شده‌اند: مذهب، تاریخ، زندگی‌نامه، فلسفه، پزشکی، ستاره‌شناسی، هنر و صنایع دستی، زبان‌شناسی و ادبیات. در میان متون مذهبی، به غیر از دو متن، یکی درباره هندوئیسم و دیگری درباره مسیحیت، باقی متونی درباره جنبه‌های گوناگون اسلام هستند. در حوزه تاریخ نیز چهار متن درباره تاریخ عمومی و یک جلد مرتبط با تاریخ امپراتوری عثمانی است و مابقی درباره تاریخ سلسله‌های گوناگون در ایران، تاریخ هند و تاریخ آسیای مرکزی است. همچنین یک سند فرمان، با نشان شیر و خورشید، در میان کتاب‌ها موجود است. آثار منظوم نیز مشتمل بر ۲۵ کتاب روایی، ۱۳ کتاب غنایی و ۱۲ اثر صوفیانه است. در بین این آثار چند جنگ نیز وجود دارد.

از ۱۷۰ نسخه معرفی شده، ۷۳ کتاب دارای تاریخند. قدیم‌ترین نسخه موجود در فهرست نسخه‌ای از کیله و دمنه نصرالله منشی است، مورخ شوال ۷۱۹ ق. متأخرترین نسخه نیز اثری درباره تاریخ کشمیر، با عنوان واقعیات کشمیر، نگاشته محمد اعظم دیده‌میری کشمیری (۱۱۰۲-۱۱۷۹ ق/ ۱۶۹۱-۱۷۶۶ م) است.

این فهرست به صورت موضوعی تنظیم شده است و مدخل‌ها در هر موضوع بر اساس نظم تاریخی و بر طبق زندگی‌نامه مؤلف مرتب شده‌اند و در مواردی که در مجموعه از متنی مشابه بیش از یک نسخه وجود داشته، نسخه‌ها بر اساس تاریخ کتابتشان مرتب شده و سپس نسخه‌های بی‌تاریخ بر اساس تخمین تاریخ کتابتشان آمده‌اند. اطلاعات هر مدخل شامل موارد زیر است:

۱. نام و اطلاعات اولیه زندگی‌نامه
۲. عنوان اثر

۳. شرح اثر و شرح جزئیات محتوای نسخه به همراه اطلاعات بیشتر تاریخ و محل کتابت و نام کاتب، اگر در دسترس بوده باشد.

۴. شرح فیزیکی نسخه

۵. اطلاعات مربوط به اصالت و مالکان قبلی

۶. متون محققانه درباره متن

این فهرست همچنین دارای نمایه عنوان‌ها، پدیدآوران، کاتبان، مالکان، تاریخ نسخه‌ها، محل‌ها، شماره نسخه‌ها، و مجموعه‌ها است که بازایی نسخه‌ها را، که دارای نظم موضوعی هستند، از راه‌های مختلف امکان‌پذیر می‌سازد.

نمونه‌های برجسته مجموعه

نمونه‌های برجسته در فهرست از چند منظر قابل بررسی است که به تفکیک به آنها می‌پردازیم:

۱. نسخه‌های مصور

در فهرست برخی نسخه‌های مصور معرفی شده است. دو نسخه بی‌تاریخ از شاهنامه فردوسی است. نسخه قدیم‌تر، که احتمالاً در قرن نهم کتابت شده است، دارای ۱۶ مینیاتور است. نسخه جدیدتر نیز دارای ۳۳ نقاشی است که به نظر می‌رسد در اواخر قرن ۱۲- اوایل قرن ۱۳ ق به تصویر درآمده باشند. نسخه سوم خمسه نظامی است که دارای جلد لاک‌بسیار آراسته، پرکار و خط زیبایی است که چهار نقاشی کوچک آن، احتمالاً در اواخر قرن ۱۲ ق به تصویر کشیده شده است. نسخه مصور دیگر انوار سهیلی است که دارای ۴۱ نقاشی کوچک با کیفیت‌های گوناگون است. قدیم‌ترین نقاشی‌ها نیز متعلق به منظومه محمود و ایاز است که تنها سه قطعه در آن وجود دارد. مابقی نقاشی‌ها در نسخ بی‌تاریخ قرار دارند که، بر اساس سبک نقاشی‌ها، احتمالاً در قرن هفدهم میلادی خلق شده‌اند.

۲. خطاطی‌های برجسته

یکی از نمونه‌های برجسته در زمینه خطاطی در فهرست موجود نسخه کلیات محمدبن یوسف اهلی شیرازی است که توسط عبدالراجی هدایت شیرازی کتابت شده است. نسخه مفصلی به خط نستعلیق است که متن آن با دقت زیادی تنظیم شده و دارای خطی زیبا و عنوان‌هایی با تزیینات باشکوه است

کتابت شده است. یکی از آنها نسخه‌ای بسیار قدیمی از دیوان نورالدین عبدالرحمن جامی است که در ۸۷۵ق کتابت شده است. با وجود آنکه این نسخه ناقص است، اما در مقایسه با نسخ دیگر به لحاظ محتوایی بسیار غنی است. نسخه دیگر رساله‌ای منظوم درباره موضوعات پزشکی است، با عنوان مضبوطه از لطف‌الله حلیمی (اواخر قرن ۹ق) نویسنده دوره عثمانی. از مجموعه آثار صائب تبریزی نیز تنها یک نسخه در فهرست وجود دارد که کتابی است با خط و تصاویری بسیار زیبا در دیباچه. این کتاب در تهران به سال ۱۰۶۳ق، حدود ۲۱ سال پیش از فوت مؤلف، کتابت شده است.

۵. جلد‌های نسخ

در میان مجموعه جلد‌های بسیار زیبایی از مناطق گوناگون همچون امپراتوری عثمانی، ماوراءالنهر، آسیای مرکزی، هند و اروپا وجود دارد که برخی از آنها رقم دارند. همچنین نمونه‌های بسیار زیبایی از جلد‌های لاک‌ی در میان نسخه‌های این مجموعه وجود دارد.

۶. اهداکنندگان و مالکان قبلی نسخ

یکی از علل اهمیت فهرست مجموعه حاضر، یادداشت‌های موجود در نسخ است که بعضاً توسط افرادی نگاشته شده که اهداکنندگان و مالکان قبلی نسخه‌ها هستند و همگی از دانشمندان و ایران‌شناسان برجسته دوران خود بوده‌اند. به‌طور نمونه می‌توان به آرمینیوس وامبری اشاره کرد که به‌واسطه سفرنامه ارزشمندش در ایران بسیار معروف است. یادداشت‌های موجود در نسخه‌های خطی معرفی شده با دستخط خود آن افراد، که در آنها به نحوه تهیه کتاب یا نکات دیگری اشاره کرده‌اند، از دیگر نکات قابل توجه در مجموعه حاضر است.

انتشار این فهرست که با همکاری و مشارکت علمی دو طرف ایرانی و مجارستانی به سرانجام رسید، نمونه‌ای از یک همکاری مشترک میان دو مرکز و مصداقی از همکاری فرهنگی میان دو کشور ایران و مجارستان است که سبب شناساندن آثار ارزشمند ایرانی شده است. این همکاری

که نمونه‌ای از هنر کتاب‌آرایی در دوره صفوی به شمار می‌رود. نسخه دیگر به خط شکسته نستعلیق از دیوان حافظ است که علی میرالله حسن میرزا در ۷ ربیع‌الاول ۱۲۷۵ در ناحیه‌ای در حومه شهر قم کتابت آن را به پایان رسانیده است. دو صفحه اول کتاب مزین به طرح‌های بسیار ظریف از گل‌های رنگی است و صفحه عنوان زیبایی را برای بخش غزلیات به نمایش می‌گذارد که با الگوهای گل‌دار نقاشی شده و با رنگ طلائی تزیین شده است.

۳. آثار کمیاب

در میان آثار فهرست‌شده، مجموعه‌ای وجود دارد که مخزن‌الاسرار از حیدر تیلبه دومین متن آن است. بخش اول این مجموعه متنی ناتمام از مثنوی‌ای ارو تیک است که بر وزن متقارب سروده شده است. نام نویسنده و عنوان اثر مشخص نیست. با این وجود نام دو شخصیت اصلی منظومه، «الفیه» و «شلفیه» یادآور مثنوی ازرقی هروی با عنوان الفیه و شلفیه است که در منابع از آن یاد شده، اما نسخه‌ای از آن تا کنون پیدا نشده است. مجموعه دیگر شامل دو اثر است، یکی فرهنگ قافیه با عنوان کنز القوافی از عزالدین سرخسی و دیگر شرح مشکلات کتاب گلستان از درویش ادریس ابن یوسف. همچنین نسخه‌ای از زیج یمینی از محمدبن علی بن مالک بن ابونصر الحقایق در این کتابخانه وجود دارد که نسخه دیگر آن در کتابخانه ملی بلغارستان نگهداری می‌شود. سایر آثار عبارتند از:

رساله ناشناخته فلسفی از محمدبن مسعود مسعودی (د. بعد از ۵۵۰ق) و کتابچه کوچکی کتابت‌شده در اوایل قرن ۱۱ق که شامل ترجمه مزامیر داود است که بنا به درخواست جهانگیر (حک ۱۰۱۴-۱۰۳۷ق) پادشاه مغول نوشته شده است. همچنین لازم است به وجود راهنمایی در فهرست اشاره کرد که درباره چگونگی تهیه ماده تاریخ و رمزگشایی آن است. متن آن اساساً شامل ماده تاریخ‌هایی از حوادث قرن نوزدهم و مربوط به تاریخ شهرهای آسیای مرکزی، بخارا، خوقند، فرغانه، و خجند، همراه با توصیف آنها است.

۴. نسخه‌های خطی که در زمان حیات مؤلف کتابت شده است در این فهرست سه نسخه وجود دارد که در زمان حیات مؤلف

می‌تواند سرآغاز مجموعه‌ای از اقدامات مشترک، همانند تصحیح انتقادی، انتشار آثار و نیز ثبت مشترک منطقه‌ای و جهانی آنها باشد. خوشبختانه تفاهم‌نامه‌هایی میان آکادمی علوم مجارستان و مراکز علمی و پژوهشی کشور، همچون کتابخانه تخصصی وزارت امور خارجه، سازمان اسناد و کتابخانه ملی و مؤسسه پژوهشی میراث مکتوب منعقد شده است. ترجمه این فهرست نیز در دستور کار قرار دارد و

امیدواریم در آینده‌ای نزدیک شاهد انتشار آن باشیم. در پایان امیدواریم با انتقال تجربیات این پروژه مشترک و ارائه نتایج آن، در آینده نزدیک شاهد همکاری‌های بیشتر با کتابخانه‌ها و مؤسسات پژوهشی دیگر کشورها، در عرصه علمی و فرهنگی، باشیم و بدین طریق ضمن ایجاد چارچوبی از روابط فرهنگی، به درک متقابلی از تاریخ، تمدن و فرهنگ یکدیگر دست یابیم.

صفحه نخست منظومه‌ای که آن را به احتمال الغیه و شلفیه ازرقی دانسته‌اند.